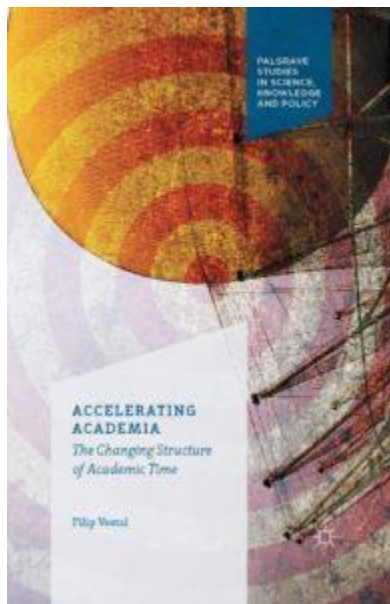

Jakub Krzeski i Krystian Szadkowski – Rozpędzić się lub zginąć. Praca akademicka i kapitalizm

Filip Vostal. 2016. *Accelerating Academia. The Changing Structure of Academic Time*. New York: Palgrave Macmillan.

Szacuje się, że w globalnym obiegu naukowym co roku ukazuje się ponad 2,5 miliona artykułów, a liczba publikujących naukowców przyrasta w tempie 4-5 procent. Praktyki komunikacji naukowej to, rzecz jasna, tylko część pracy akademickiej. Dziś jednak to one znajdują się w centrum uwagi. Przez ich pryzmat oceniane są zarówno narodowe systemy szkolnictwa wyższego, jak i uczestniczący w nich pojedynczy naukowcy. Reżim corocznych rozliczeń, powiązanie aktywności publikacyjnej z wynagrodzeniami i dostępem do środków na własne badania wzmagają tylko konkurencje, spędzając sen z powiek niejednej akademicyzce. Nic zatem dziwnego, że najgłośniejsze przesłanie brzmi: „Produkuj więcej, szybciej i lepiej!”. Czas zdaje się upływać szybciej, a w natłoku regularnych obowiązków składających

się na pracę akademicką (szczególnie kształcenia i administracji) – jak zauważyli jakiś czas temu autorzy raportu Nowego Otwarcia Uniwersytetu (Kowzan i in. 2015) – paradoksalnie nie zostaje już wiele czasu na pracę naukową. Poczucie przyspieszenia i wynikające z tego obciążenie w coraz większym stopniu staje się wspólnym doświadczeniem pracowników akademickich na świecie.

Filip Vostal, badacz społeczny zatrudniony w Instytucie Filozofii Czeskiej Akademii Nauk, podjął się zadania gruntownego przeanalizowania tego zjawiska. Jego *Accelerating Academia. The Changing Structure of Academic Time* to wsparta badaniami empirycznymi refleksja teoretyczna dotycząca zmieniających się warunków produkcji akademickiej. Korzystając z szerokiego wachlarza propozycji teoretycznych, od socjologicznej koncepcji przyspieszenia w nowoczesności Hartmuta Rosy, przez pisma Karola Marksa, po kulturową ekonomię polityczną Boba Jessopa, Vostal zmaga się z danymi zgromadzonymi w badaniach jakościowych, w trakcie których przeprowadził dwadzieścia pogłębionych wywiadów z pracownikami reprezentującymi różne dyscypliny akademickie i pracującymi w Wielkiej Brytanii na uczelniach z tzw. Russel Group. W ten sposób nie tylko porządkuje dotychczasową debatę dotyczącą źródeł i przyczyn przyspieszenia, ale również usiłuje osadzić ją w materiale empirycznym.

Rozdział pierwszy, na który w dużej mierze składa się przegląd literatury, przedstawia obraz nowoczesności w całej jego heterogeniczności. Dla Vostala przyspieszenie jest procesem nieodłącznie związanym z nowoczesnością i podobnie jak ona sama, naznaczone ambiwalencją. Choć autor przyjmuje narrację o emancypacyjnym potencjale procesów modernizacyjnych, nie jest to niestety przekonanie dobrze ugruntowane. Dla Vostala nowoczesność nie jest czymś, co należy w jakikolwiek sposób odrzucić. Widoczne jest to zwłaszcza w jego przeświadczeniu, że narracje krytyczne skupiające się na sprzecznościach nie

wyczerpują nowoczesnego doświadczenia przyspieszenia. Dlatego też równolegle do nich dużo miejsca poświęca kulturowemu ujęciu tych procesów. Tymczasem, według nas, to właśnie w estetycznej fascynacji szybkością, znanej choćby z modernizmu, możemy zobaczyć anarchiczność kapitalistycznej nowoczesności czy zwieńczenie najbardziej brutalnych dyskursów modernizacyjnych. Z konieczności poszukiwania alternatywy dla nowoczesności, niezależnie od ostatecznej oceny jej dorobku, zdają sobie sprawę nawet ci autorzy (Smicek i Williams 2016), którzy skądinąd prezentują znacznie bardziej apologetyczne stanowisko wobec problemu przyspieszenia niż Vostal.

Obraz przyspieszenia jako wewnętrznego procesu nowoczesności uzupełnia rozdział drugi, który tytułowe zjawisko omawia w kontekście funkcjonowania kapitalistycznego sposobu produkcji. Vostal szkicuje w nim ekonomię polityczną przyspieszenia. Kapitał to w końcu wartość w ruchu, zatem każda przerwa czy przestój to moment potencjalnego kryzysu. Tym samym zdecydowana większość znajdujących się tu analiz odnosi nas do czasu obrotu i cyrkulacji czy tego, co Marks w *Zarysie krytyki ekonomii politycznej* określił jako „niszczenie przestrzeni przez czas” (Marks 1986, 412). Trzeba jednak zaznaczyć, że choć Vostal zadłuża się w tym rozdziale u badaczy marksistowskich, to jego analiza jest niekiedy nazbyt selektywna. Dostrzegając na przykład kluczową rolę konkurencji w kontekście przyspieszenia, nie dotyka nawet fundamentalnego pojęcia dla sfery produkcji – społecznie niezbędnego czasu pracy. Tym samym umyka mu całkowicie to, co o przyspieszeniu ma do powiedzenia sama teoria wartości: choćby dwie podstawowe strategie wytwarzania wartości dodatkowej polegające albo na wydłużaniu, albo na intensyfikowaniu za pomocą maszyn dnia roboczego. Vostal jednak, zamiast tropić podstawowe sprzeczności kapitalistycznego sposobu produkcji, pokazuje raczej, że kapitalistyczna nowoczesność wymaga koegzystencji przyspieszenia i spowolnienia. Wszak, jak przekonuje, nawiązując do intuicji zawartych w Marksowskim „Fragmencie o maszynach”, kolejne innowacje muszą opierać się na „czasie wolnym” koniecznym do ich wytworzenia.

O ile rozdział drugi podejmuje kwestię przyspieszania w kapitalistycznej nowoczesności w ogóle, rozdziały trzeci i czwarty przechodzą do jego znaczenia dla sektora szkolnictwa wyższego. Mimo że Vostal nie przedstawia systematycznego stanowiska na temat natury stosunku między szkolnictwem wyższym a szerszym otoczeniem kapitalistycznym, niewątpliwie świadomy jest zewnętrznej presji i przekształceń sektora – czy też jego resynchronizacji, dopasowania do kapitalistycznej czasowości. Nie dziwi zatem, że kontekstem jego rozważań są te teorie przemian sektora, które wskazują na transformację sposobu produkcji wiedzy w obliczu wzrastającej presji zewnętrznej, czyli na przykład: rozwinięcie się produkcji wiedzy w „trybie 2” (Gibbons i in. 2001), uwikłanie szkolnictwa wyższego w tak zwaną potrójną helisę wzajemnych relacji państwa, przemysłu i uniwersytetu (Etzkowitz i Leydesdorff 1996), ukonstytuowanie się uniwersytetu przedsiębiorczego (Clark 1998) czy wreszcie okrzepnięcie kapitalizmu akademickiego (Cantwell i Kaupinnen 2014). Przechodząc jednak do szczegółowego omówienia ekonomii politycznej przyspieszenia w ramach sektora szkolnictwa wyższego, skupia się raczej na analizie dyskursów, które w coraz większym stopniu kształtują instytucje akademickie. Dlatego też idąc śladem przedstawicieli kulturowej ekonomii politycznej (Jessop 2008), koncentruję się głównie na gospodarce opartej na wiedzy jako dyskursie naukowo-eksperymentalnym, który zaistniał i rozwinął się w ramach OECD, stając się tym samym wehikułem głębokich przekształceń sektora. W końcu, to przypisanie produkcji wiedzy kluczowego znaczenia z punktu widzenia rozwoju potencjału gospodarczego zaowocowało rozwinięciem całego szeregu wskaźników, które pomóc miały ocenić

konkurencyjność i wydajność nauki w danym systemie. Jeśli rozdział trzeci tropi genezę tych procesów i ich upowszechnianie się, to rozdział czwarty uzupełnia te analizy o performatywną rolę retoryki, jak nazywa ją autor, doskonałości i konkurencyjności nauki, odpowiedzialnej za przyspieszenie.

W przeciwieństwie do poprzednich rozdziałów skupiających się na ponadindywidualnych i dyskursywnych strukturach tworzących system szkolnictwa wyższego, rozdział piąty schodzi do poziomu bezpośredniego doświadczenia przyspieszenia przez aktorów pola akademickiego. W tym celu Vostal analizuje dwadzieścia wywiadów, które przeprowadził z brytyjską kadrą akademicką reprezentującą różne dyscypliny. Obraz, jaki wyłania się z tych rozmów, ma podważać jednoznaczność narracji na temat szkodliwości doświadczenia przyspieszenia pracy akademickiej. Jednak kwestia przepracowania czy obniżenia jakości wykonywanej pracy przez natłok obowiązków wcale nie są tematami przewodnimi. Rozmówcy za to wskazują często na pozytywny wymiar przyspieszenia, który stymuluje ich prace. Choć z pewnością rozdział ten służy szerszemu celowi książki, którym jest zniuansowanie sposobu pojmowania przyspieszenia, to trzeba jednak wskazać na poważne ograniczenia, wynikające z samego doboru rozmówców. Na dwadzieścia wywiadów, dziewiętnaście z nich przeprowadzono ze starszą kadrą akademicką. Można zatem przepuszczać, że są to osoby, które zabezpieczyły już w pewien sposób swoje miejsce w akademii i podlegają mniejszej presji niż na przykład osoby funkcjonujące w ramach krótkoterminowych stanowisk post-doktorskich, od których wymaga się dużej mobilności, nie dając w zamian gwarancji stabilnego zatrudnienia. Jeśli zebrany tu materiał miałby legitymizować wcześniejsze rozważania teoretyczne, konieczne byłoby większe zróżnicowanie rozmówców.

Rozdziały szósty i siódmy kontrastują z kolei ze sobą przyspieszenie i spowolnienie pracy akademickiej. Pierwszy z nich skupia się na coraz większym znaczeniu instytucji powstających na styku uniwersytetu i gospodarki, mających ułatwić transfer wiedzy między tymi dwoma sferami. Wybór przez Vostala inkubatorów nauki, jako miejsc stymulujących przyspieszenie, może nieco zaskakiwać. O ile w ułatwieniu przez te podmioty komercjalizacji i utowarowienia wiedzy łatwo dostrzec przyspieszenie akademii, dziwi, że Vostal abstrahuje od tych narzędzi, które stanowią w dużej mierze materialną realizację omawianej wcześniej retoryki doskonałości czy konkurencyjności – na przykład globalnych rankingów uniwersytetów. W przeciwieństwie do tak wybranych „szybkich przestrzeni” akademii, Vostal w kolejnym rozdziale przedstawia socjologię jako dyscyplinę, która pod coraz większą presją kultury audytu zmuszona jest do przyspieszenia pracy wbrew swojej specyfice.

To skontrastowanie ze sobą przyspieszenia i spowolnienia pracy akademickiej odgrywa kluczową rolę w zakończeniu książki. Nie tyle służy ono podsumowaniu poruszonych w książce wątków, ile przedstawia raczej postulat autora w sprawie przyspieszenia, który miałby uniknąć rzekomych mierzonych podejścia jednoznacznie wzywającego do spowolnienia akademii. Vostal jest zwolennikiem teorii autonomii temporalnej (*temporal autonomy*), która miałaby pozwolić odzyskać kontrolę nad czasem, to znaczy nad tym, kiedy wymaga on przyspieszenia, a kiedy spowolnienia. Postulat ten jednak skupia jak w soczewce największe słabości samej propozycji autora. Według nas projektowanie autonomii zarówno indywidualnego, jak i kolektywnego zarządzania czasem wymaga głębszego zrozumienia logiki materialnych procesów stojących za przyspieszeniem, czego w naszej ocenie, Vostalowi nie udaje się zrobić.

Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest selektywna lektura teorii, którymi posługuje się Vostal. Uważna czytelniczka *Accelerating Academia* z pewnością zwróci uwagę na problematyczność stosowanych przez autora odwołań do spuścizny Karola Marksa. Choć zwraca on uwagę na

znaczenie ekspansji kapitalizmu dla procesów przyspieszenia pracy w ogóle, w tym pracy akademickiej, to nie jest on skłonny ujmować kapitału rozwijającego się w sektorze szkolnictwa wyższego i nauki jako procesu determinującego (nawet pośrednio) przyspieszenie działań naukowców. Jak zaznaczyliśmy wcześniej, kapitał jest wartością w ruchu – nieustannie dążącą do przyspieszenia podporządkowanych sobie procesów, jak również skrócenia cykli, w trakcie których odnawia się i pomnaża. W tym kontekście David Harvey słusznie zauważa, że „potrzeba ułatwienia przyspieszenia i akceleracji cyrkulacji kapitału we wszystkich jego fazach, skrócenia czasu obrotu kapitału w produkcji [...] jest imperatywem w całej historii kapitału” (2014, 99). Niezależnie czy ulokowany w sektorze przemysłowym, czy w obszarze produkcji wiedzy, kapitał dąży do przełamania wszystkich barier i ograniczeń stojących na jego drodze. Zadanie, które stoi przed marksistowską analizą przyspieszenia pracy akademickiej (Szadkowski, Krzeski 2015), to odsłonięcie sposobów, w jakie dzisiejsze szkolnictwo wyższe i nauka włączone są w cykle produkcji i cyrkulacji kapitału, sposobów, w jakich konstytuowany w tym sektorze jest społecznie niezbędny czas pracy oraz na jakich warunkach i w relacji do jakich mechanizmów rozwija się w nim konkurencja. Relacja ta zawiązywana jest przede wszystkim przez ustanawianie i kontrolowanie procesów pomiaru efektywności pracy (zob. Szadkowski 2015, 2016). Tu właśnie pojawia się problem, który mamy z podejściem zaproponowanym przez Vostala. Choć *Accelerating Academia* zawiera obszerny rozdział poświęcony kwestii „performatywności” w sferze nauki i szkolnictwa wyższego, to problematyka ta przez Vostala podejmowana jest (co zaskakujące) na gruncie dyskursu i figur retorycznych, odpowiedzialnych za upowszechnianie się komercyjnej racjonalności oraz wywołanej nią konkurencji w szkolnictwie wyższym, zamiast na obszarze materialnych praktyk pomiaru pracy akademickiej. W podobnie zadziwiający sposób wyłącza on poza nawias swojego zainteresowania zagadnienie globalnych rankingów uniwersytetów czy praktyk ewaluacji nauki. Naszym zdaniem nie sposób zrozumieć i wyłożyć istoty przyspieszenia w rzeczywistości nauki i szkolnictwa wyższego bez powiązania go z kwestią miary i pomiaru oraz mechanizmów przyczyniających się do ich upowszechniania.

Mimo sformułowanych tutaj zastrzeżeń nie mamy wątpliwości, że książka Vostala stanowi istotny wkład w dyskusję dotyczącą współczesnych przemian produkcji naukowej, skupiając uwagę w systematyczny i wszechstronny sposób na istotnym problemie przyspieszenia pracy akademickiej oraz jego źródłach. Obecne przemiany sektora nauki i szkolnictwa wyższego w Polsce, dynamiczny rozwój wielostronnego systemu pomiaru pracy i dążenia do włączenia krajowej rzeczywistości w system międzynarodowych porównań i wzmagającej się w związku z tym konkurencji stawiają kwestię dalszego przyspieszania systemu na porządku dziennym (Kowzan, Zielińska 2016). Vostal swoją propozycją teoretyczną otwiera niezwykle istotny obszar badawczy, który również w Polsce domaga się eksploracji. Jego stanowisko wymykając się jednocześnie bezkrytycznie afirmatywnemu nastawieniu do przyspieszenia prezentowanemu przez akceleracjonistów (Srnicek i Williams 2016) oraz malkontenckim pomrukowi zwolenników „powolnej nauki” (Berg i Seeber 2016), ustanawia w centrum zagadnienia kwestię autonomii pracowników i pracownic akademickich w obszarze czasu. Jeśli wartość na gruncie kapitalistycznego sposobu produkcji (a dzisiejsze szkolnictwo wyższe znajduje się w pełni w jego objęciach) stanowi nieustannie obniżany skutek konkurencji wytwórców społecznie niezbędny czas pracy, wówczas każda polityka klasowa zorientowana na zniesienie tego sposobu produkcji z konieczności jest polityką czasu. Orężem zaś, którym akademicka klasa wytwórców mogłaby się posłużyć w celu sprawowania autonomii w obszarze czasu, jest miara. Ta jednak, choć tworzy w nauce obszar tego, co wspólne, musi zostać ustanowiona na nowo – tak by służyć interesom klasy wytwórców, a nie kapitału. Nawet jeśli Vostal nie dostarcza nam wszystkich narzędzi niezbędnych dla realizacji tego zadania, to

otwiera pole, na którym tego rodzaju refleksja staje się nie tylko możliwa, ale również konieczna.

Wykaz literatury

Berg, M., Seeber, B. 2016. *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*. Toronto: University of Toronto Press.

Clark, B. R. *Creating entrepreneurial universities: organizational pathways of transformation. Issues in Higher Education*. Bingley: Emerald.

Harvey, D. 2014. *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Jessop, B. 2008. „A Cultural Political Economy of Competitiveness and its Implications for Higher Education”. W *Education and the knowledge-based economy in Europe*. Rotterdam: Sense Publishers,

Kauppinen, I., Cantwell, B (eds.). 2014. *Academic Capitalism in the Age of Globalization*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Piotr K., Zielińska, M. Kleina-Gwizdała, A., Prusinowska, M. 2015. „Nie zostaje mi czasu na pracę naukową”. *Warunki pracy osób ze stopniem doktora, zatrudnionych na polskich uczelniach*. Gdańsk-Bydgoszcz-Warszawa: Nowe Otwarcie Uniwersytetu.

Kowzan, P., Zielińska, M. 2016. „Pochłaniacze czasu – doktorzy na uczelniach w Polsce wobec organizacji czasu ich pracy”. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe* 2(48): 41-62.

Leydesdorff, L., Etzkowitz, H. 1996. „Emergence of a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Science and Public Policy* 23: 279-286.

Marks, K. 1986. *Zarys krytyki ekonomii politycznej*. Tłum. Jan Wyrozemski. Warszawa: Książka i Wiedza.

Nowotny, H., Scott, P., Michael Gibbons. 2001. *Re-thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

Srnicek, N., Williams, A. 2015. *Inventing the Future. Post-capitalism and the World without Work*. London: Verso.

Szadkowski, K. 2015. „Postoperaistyczne spojrzenie na pracę produkcyjną i nieprodukcyjną w nauce i szkolnictwie wyższym” *Praktyka Teoretyczna* 4(18): 62-92.

Szadkowski, K. 2016. „Socially necessary impact/time: notes on the acceleration of academic labor, metrics and the transnational association of capitals”. *Teorie vědy/Theory of Science* 38(1), 53-85

Szadkowski, K., Krzeski, J. 2015. „Czym są marksistowskie badania nad szkolnictwem wyższym?” *Praktyka Teoretyczna* 4(18): 8-16.

Vostal, F. 2016. *Accelerating Academia. The Changing Structure of Academic Time*. New York: Palgrave Macmillan.